

## УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНІСТЬ ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Володимир Євтух,      УДК 39(477):327.58+06.07-054.72  
Олена Ковальчук,  
Андрій Попок,  
Володимир Троцинський

*(Продовження, початок див. в «НТЕ», 2009, № 4–5; 2010, № 1)*

Продовжуючи дослідження світового українського етнічного простору, автори концентрують увагу читача на тих реаліях українського еміграційного життя, які характеризують активні процеси в напрямі розбудови та утвердження української етнічності у світі.

**Ключові слова:** українська діаспора, громадські організації, осередок еміграції, національно-культурне відродження української етнічності у світі.

Continuing the research of a world-wide Ukrainian ethnical space, the authors concentrate a reader's attention on those realities of Ukrainian emigratory life which characterize the active processes in direction of creation and strengthening of the Ukrainian ethnicity in the world.

**Keywords:** Ukrainian Diaspora, public organizations, emigratory centre, world-wide Ukrainian national-cultural revival.

Останніми роками помітно зменшився рівень політизації, яка раніше була на першому плані діяльності культурно-просвітницьких товариств, в тому числі й «Дніпра», особливо в період його формування. Важливу роль у житті української громади відіграє Ризька українська середня школа — базовий осередок задоволення освітніх потреб. Водночас вона стала тим закладом, який не лише дбає про збереження в молоді зв'язків з етнічною батьківщиною, але й готує її до повноцінної інтеграції в латвійське суспільство.

Однак через різні обставини організоване життя українців Латвії розвинуто порівняно слабо. Як зазначає у своїй книжці «Українці в Латвії», виданій 1996 року в Ризі, соціолог і демограф Лео Дрібінс, «головні інтереси переважної більшості місцевих українців пов'язані з їхнім економічним становищем, з намаганням підвищити свій правовий статус і отримати допомогу від України як при поверненні на батьківщину, так і при вирішенні питань соціального забезпечення тут, на місці (особливо для колишніх військовослужбовців та учасників Другої світової війни). Значно енергійніше висувуються вимоги та пропозиції із забезпечен-

ня національного культурного життя, створення мережі українських національних шкіл».

Ще наприкінці 1980-х років на хвилі зростання активності громадських організацій, що виступали за необхідність перебудови суспільних відносин і відновлення незалежності країни, у Литві виникають товариства національних меншин. Одними з перших свою етнічну організацію створили українці. У 1988 році при Литовському фонді культури постало Товариство української культури м. Вільнюса. У жовтні 1989 року у Вільнюсі відбулася установча конференція Громади українців Литви (ГУЛ). Вона схвалила конфедеративну форму діяльності ГУЛу, за якою діяльність осередків є повністю автономна і лише координується радою представників. У 1997 році було створено два українські культурні центри: Центр української культури Литви у Вільнюсі та Український культурний центр «Барвінок» у Вісагінасі. При центрі існує хор української пісні з тією ж назвою. Як частина литовської спілки «Скаутіс» у Вільнюсі діє українська молодіжна організація «Пласт». У 2001 році створено: Товариство українців Литви ім. Князя К. Острозького, Литовське

товариство українського мистецтва ім. Князів Острозьких, Товариство українців Паневежиса, Клайпедський центр української культури «Троянда». Загалом українці об'єдналися у двадцять різноманітних позаурядових організацій. Особливістю науково-просвітницької діяльності українців Литви, яка вирізняє їх з-поміж українських громад на колишньому радянському просторі, є функціонування від 1992 року Асоціації українців.

В Естонії українські осередки виникли ще в ході боротьби за її незалежність. У листопаді 1989 року зареєстровано Українське земляцтво в Естонії, яке впродовж багатьох років було єдиною українською організацією в країні. Земляцтво приділяє велику увагу підтримці української греко-католицької церкви, яка після реставрації нещодавно відкрилася в Таллінні. У червні 1998 року в Таллінні зареєстровано Союз українців Естонії, у 2001-му — «Асоціацію українських організацій Естонії», до якої ввійшли організації переважно культурно-спортивного спрямування. Крім цього, функціонують регіональні організації — українські земляцтва міст Нарва, Сілламяе, Маарду, Пярну. Особливо успішно працюють українське земляцтво «Водограй» м. Сілламяе та земляцтво «Стожари» м. Маарду. При деяких з українських організацій діють недільні школи. Регулярно проводяться концерти і культурні вечори, працюють фольклорний ансамбль «Журба», вокальна група «Відлуння», дитячий фольклорний колектив «Струмочок». Від 1990 року четверта програма Естонського радіо раз на тиждень українською мовою транслює передачу «Червона калина».

Отже, у кожній країні поселення українських іммігрантів та їхніх нащадків громадська діяльність займає чільне місце в розвитку українських спільнот. Вона генерує українську етнічність, стримує асиміляцію поколінь, допомагає зберігати самобутність у поліетнічному середовищі.

\*\*\*

Вище мовилося про умови (ті, які створюють країни помешкання вихідців із України,

та ті, що своєю діяльністю формують самі українці) та організаційні можливості збереження й розвою української самобутності у країнах їхнього поселення. Зазначимо, що, пройшовши закономірний етап акультурації, тобто прилучення, інтеграції до культур країн проживання, українські етнічні групи прагнули зберігати й підтримувати таке середовище, у якому можна було би плекати свою українську самобутність. Суттєву роль у тому, що українці в різних країнах, можливо, передусім, у Сполучених Штатах, спроможні зберігати свою етнічну специфіку, відіграють різноманітні форми шкільного навчання. Власне, це і є той фактор, який суттєво впливає на, зрештою, формує перспективи існування українськості поза межами України, оскільки рідна мова є найважливіший транслятор етнічності.

Передовсім — це парафіяльні школи при українських церквах (у 1970 році УГКЦ у США утримувала 54 парафіяльні українські класи, 6 середніх шкіл і 2 коледжі, де навчалось близько 16 тис. осіб; у свою чергу, 80 % українських православних парафій мали свої школи і класи). Другу форму шкільного навчання представляють суботні програми, у яких українська тематика посідає вагоме місце. На вказаний період їх нараховували понад 50, а навчалось у них до 4 тис. студентів та учнів. Третій варіант — недільні школи, які, хоч і зосереджені на релігійній просвіті, часто-густо вводять курси української мови, пісні та історії.

Слід пам'ятати про позитивний вплив музеїв на збереження української етнічності в Америці. Це і діючий від 1952 року Український музей-архів у Клівленді з найповнішою збіркою емігрантської преси та літератури, і українські музеї в Нью-Йорку та Стенфорді, і Український музей народного мистецтва в Мейнор-коледжі (Філадельфія), і Українська галерея сучасного мистецтва та Український національний музей-бібліотека в Чикаго, і Український національний музей-архів у Детройті.

Значну роль у розвитку етнокультурного життя української громади відіграють бібліо-

теки (про це ми вже попередньо в загальних рисах згадували). Так, бібліотека коледжу св. Василя на початку 1980-х років нараховувала близько 15 тис. примірників книг, газет і журналів; бібліотека Центру українознавчих і релігійних студій у Чикаго лише монографій мала понад 2500; бібліотека УАПЦ — 14 тис. назв видань; бібліотека Української євангельської церкви — понад 4 тис. публікацій. Важко переоцінити значення Українсько-американської книгозбірні при Дослідницькому центрі імміграційної історії університету штату Мінесоти, відповідних джерел у Гарварді, Колумбійському та Іллінойському університетах, а також відомому Гуверівському інституті. Так, скажімо, у згаданому університеті Мінесоти архіви зберігають відомості про історію українців не тільки в цьому штаті, але й усіх США. На сьогоднішній день — це комп'ютеризовані версії провідних газет української діаспори (наприклад газети «Свобода»), видань як авторів українського походження, так і американських, а також видання, залучені з України. Наголосимо, що зазначений Центр надає свої джерела для досліджень історії й культури української діаспори науковцям з України (вони час від часу відвідують Центр) та усім, хто цікавиться українською проблематикою, зокрема питаннями про українську присутність у Північній Америці.

Необхідно підкреслити, що якої б орієнтації не були українські партії, організації, товариства, а також українські церкви (православна, католицька, баптистська), у своїй діяльності вони не ігнорують питання української школи. Наведемо для прикладу деякі факти з діяльності однієї з найвпливовіших організацій 20–30-х років ХХ ст. у США — «Гетьманської Січі». Її українознавча програма включала обов'язкові лекції з історії України, політичної економії та української культури. «Гетьманська Січ» зобов'язувала своїх членів до громадської відповідальності, самоосвіти, дотримання закону, порядку, здорового родинного життя, поваги до релігійних традицій і поведінки.

Українські дослідники в США стверджують, що серед українських іммігрантів та їхніх нащадків українською мовою володіє кожен п'ятий. Найкращий показник має штат Іллінойс, там — кожен третій. Однак якщо не вживати рішучих заходів, то кількість молодих людей українського походження, які не володіють українською мовою, буде зростати. Ось яскравий приклад: у 1969/1970 навчальному році у США нараховували понад 50 українських шкіл, тоді як у 1965/1966 навчальному році їх було 76<sup>1</sup>. У згаданому штаті Іллінойс, який у цій галузі має непогані здобутки, кількість дітей, які навчаються в україномовних школах, останнім часом значно зменшилася. 1983 року в Чикаго ними було охоплено лише 20 % українських дітей міста, тоді як у 1978-му їх було 30 %.

Кількість україномовних шкіл сьогодні постійно зменшується, що викликано, на наш погляд, двома причинами: 1) діти українських іммігрантів не відчують потреби у володінні українською мовою; 2) новоприбулі вихідці з України, розуміючи, що соціокультурна адаптація в країні поселення не можлива без знання офіційної мови цієї країни, намагаються оволодіти нею ще до прибуття на місце нового поселення.

Наші спостереження та результати досліджень засвідчують, що плідні результати наших колишніх співвітчизників зі збереження своєї етнічності на Американському континенті найбільш очевидно виявляються в царині культурно-просвітницького життя. Так було впродовж усієї історії їхнього перебування в іноетнічному оточенні. Скажімо, на всеамериканському конкурсі 1928 року в Чикаго український гурток з Нью-Йорка здобув головну премію. Ще раніше в Нью-Йорку за підтримки Союзу українських робітничих організацій (СУРО) успішно почали функціонувати тримісячні курси з підготовки вчителів української мови. На 1928 рік лише під егідою СУРО діяло 40 драматичних гуртків і народних хорів, 23 українські робітничі будинки<sup>2</sup>, які вели досить активну культурницьку

та просвітницьку діяльність. Створювалися курси для режисерів і диригентів у хорових колективах, організаторів культмасової роботи і вчителів. Високою оцінкою мистецького рівня українських американців стали відвідини їхніх вистав та концертів представниками інших національностей та етнічних груп. Скажімо, в українських етнічних фестивалях брали участь вихідці з польської, ірландської, індіанської та інших спільнот. Такі фестивалі були продуктивним простором міжкультурного діалогу. Щоправда, ця ситуація поступово відходить в історію: сьогодні культури в поліетнічних країнах усе рідше взаємодіють на таких форумах.

У 1920–1930-х роках, попри численні труднощі, з якими українцям досить часто доводилося стикатися, зокрема брак матеріальних коштів, робота на культурно-освітній ниві тривала. Для шкіл, художніх колективів видавалися «Букварі», «Читанки», збірники поезій і прозових творів українських літераторів, відбувалися концерти української пісні, танців і музики. У цьому контексті варто наголосити, що високі місця на конкурсах і фестивалях не були самоціллю для українських митців та керівників їхніх колективів. Головне — масовість, участь усіх поколінь у культурно-освітніх заходах, збереження культури того народу, з якого вони вийшли.

Нині у Сполучених Штатах діє велика кількість художніх колективів. Переважна більшість із них — аматорські, хоча за своєю майстерністю, професіоналізмом деякі з них не поступаються професійним колективам. Так, капела бандуристів ім. Тараса Шевченка за час своєї діяльності випустила понад двадцять платівок. На них записано все те, що вони привезли із собою з батьківщини, все, що зберегла пам'ять. Капела добре znana у своїй країні, гастролювала в Канаді, Франції, Іспанії, Німеччині, Швейцарії, Голландії, Бельгії та інших державах світу, співала на українській землі. На прикладі її мистецтва глядачі в Україні мали можливість переконатися в тому, що українська етнічність сьогодні зберігається й поза межами України.

З метою забезпечення спадковості в збереженні традицій танцювального мистецтва в українських громадах створюються дитячі осередки. Так, 1978 року при Центрі свв. Володимира й Ольги в Чикаго почала діяти школа балету та народного сценічного танцю, яка об'єднує дітей і молодь усіх віросповідань та різних молодіжних організацій. У 1985 році в Чикаго було відкрито школу українського балету.

Вагому роль у підтримуванні етнічності відіграє україномовна преса, інші друковані видання. Їх десятки, і кожне, за всього розмаїття політичних підходів, робить головне — ознайомлює іммігрантів та їхніх нащадків з подіями, які відбуваються на українській землі, зберігає українську мову, знайомить молодь із культурним надбанням нашого народу, його історією та традиціями. Те ж саме стосується і десятків українських видавництв і друкарень, продукція яких включає художню й наукову літературу, підручники, альманахи, художні альбоми. Практично в кожному значному місці поселення діють українські книгарні. Щоправда, їхня роль сьогодні вже не така вагома, як це мало місце, скажімо, до здобуття Україною своєї незалежності.

Власне, уся ця діяльність, про яку йшлося вище, не дозволила підім'яти українство під англосаксонські культурні зразки американського суспільства, розчинити й витравити елементи української культури в Сполучених Штатах. Вона досягла того, що сьогодні багатство української культури є складова частина етнічного розмаїття США.

Ще більш очевидним є це в Канаді. У післявоєнний період ситуація суттєво змінюється: постійно зростає кількість зайнятих у промисловості (серед них, зокрема, кваліфікованих робітників), у сфері обслуговування, торгівлі. Значно збільшується кількість управлінців (від 1971 по 1981 р. майже на 30 %), осіб із вищою освітою (на 45 %), службовців (на 34 %). У різні періоди кількість людей українського походження була доволі помітна: понад 10 тис. українців мають спеціальну освіту в

галузі природничих наук, 4 тис. — соціальних наук, близько 12 тис. працюють у медицині, 13 тис. — в освіті, понад 3 тис. — творча інтелігенція<sup>3</sup>.

Досить високий освітній рівень забезпечує соціальну мобільність у країнах проживання. Українці, оселившись за тисячі кілометрів від рідної землі, змогли не лише зберегти мову й культуру, а й розвивати їх, вносячи свою частку в розвиток загальноканадської мозаїки. Матвій Шаткульський, який багато зробив для збереження й розвитку культурно-освітньої діяльності своїх земляків у Канаді, ще в 1920-х роках наголошував: «Як боротьба українського народу в Канаді за свої громадські права, за те, щоб з “чужинецької імміграції” стати неподільною частиною канадського народу, була зтяжна, важка, вимагала великих зусиль і навіть жертв з боку передових, прогресивних сил українського народу, так і поряд з тим і культура українського народу з великими труднощами, із затратою великих зусиль і енергії пробивала і далі пробиває собі шлях в скарбницю загальної канадської культури».

Спробуємо тут хоч побіжно оглянути набуток в галузі культурно-просвітницької діяльності, у збереженні української етнічності в Канаді, акцентуючи увагу на конкретних виявах. Від кінця 1940-х років завдяки ентузіазму українців їхня материнська мова, ще до прийняття закону про мови (1970 р.), поступово повертається до навчальних закладів. Окремо слід підкреслити роль у цій справі Комітету українських канадців (КУК). Завдяки діяльності його та низки інших українських організацій у Канаді вже 1945 року викладання української мови та історії запровадив Саскатунський університет. Згодом це зробили Манітобський, Альбертський, Монреальський, Торонтський, Оттавський університети, університет Британської Колумбії та ін.

Прилучення до української мови і культури розпочинають ще з дошкільного віку. В Едмонтоні, приміром, у 1978 році при католицькій церкві св. Матвія було засновано український садок, а 1986 року відкрив свої двері осередок

цілодобової опіки дітей «Садок». Обидва осередки організували та підтримують батьки, у рамках політики багатокультурності їх частково субсидують провінційні уряди. Завважимо, що така політика, яка і сьогодні підтверджує свою ефективність, відкрила реальні можливості для розвитку української культури в Канаді, зокрема і в освітній царині. Тому й не дивно, що і по сьогодні для вихідців з України та їхніх нащадків властивим є високий рівень володіння українською мовою: за різними відомостями, понад 40 % канадців українського походження знають українську мову<sup>4</sup>.

Характерною особливістю переважної більшості українських організацій було те, що від самого початку поселення на новій землі вони «не будували відокремленості від канадського народу. Навпаки, — наголошував згадуваний нами М. Шаткульський, — наші організації і наша преса стали тим містком, через який ми принесли великі досягнення культури і мистецтва українського народу у скарбницю канадського». Цій меті, безумовно, сприяли фестивалі самодіяльного мистецтва, свята, в яких беруть участь представники різних етнічних груп.

Перший всекрайовий українсько-канадський фестиваль пісні, музики і танцю відбувся в липні 1939 року в Торонто. Необхідно зазначити, що в Канаді такі фестивалі започаткували саме українці — до того часу жодна етнічна група нічого подібного не здійснювала. У фестивалі взяли участь 1500 митців з різних місцевостей країни: 38 струнних оркестрів, 32 хори, танцюристи і солісти, які виступили перед 10-тисячною аудиторією. Усі учасники фестивалю були вбрані в прекрасні національні строї, які приваблювали глядачів своєю колоритністю. Особливе враження це справило на канадську публіку, яка фактично вперше побачила такий яскравий різнобарвний український національний одяг. Фестиваль мав великий успіх. Це була дійсно історична подія в житті українців Канади, вона по-справжньому надала снаги до подальшої праці та згуртування вихідців з України на

землі їхньої нової країни проживання. Перший українсько-канадський фестиваль значно підвищив престиж українців. Це був «тріумф нашої культурно-мистецької діяльності». «Народна газета» 22 липня 1939 року писала: «Фестиваль показав англо-саксонцям й усім етнічним групам Канади, який великий культурний вклад можуть зробити українці у скарбницю канадської культури, якщо будуть створені кращі можливості порозуміння, ще міцнішого зближення між різними національними частинами». Тодішній президент Промислового і робітничого конгресу Канади Д. Драйпер, відвідавши фестиваль, підкреслив, що, забезпечуючи притулок людям із «старих країв», Канада не тільки щось їм давала, але й сама багато чого набувала. «Не найменше, що ми скористали, це культурні надбання кожної групи нашого народу, що були спроможні привезти і проявити в спадщині будь-якого народу, — це їхня музика». А закінчив словами: «Ми вітаємо різноманітність і тому ми хочемо, щоб наші громадяни українського походження не тільки зберігали свою музику, але й дали всім нам нагоду вдовольнитися її мелодійними якостями»<sup>5</sup>.

Другий фестиваль провели в 1946 році. У ньому взяло участь близько тисячі виконавців і більш як 15 тис. слухачів. Лише за період від 1939 по 1974 рік було проведено 10 загальноканадських фестивалів. Останніми роками традиція проведення подібних заходів занепадає: вони зазвичай відбуваються в окремих провінціях.

Нині в Канаді діє досить-таки велика кількість українських художніх колективів. Лише в трьох степових провінціях (Альберта, Манітоба, Саскачеван) працює 150 танцювальних груп. Про їхню роль і популярність говорить хоча б той факт, що не буває жодного загальноканадського фестивалю чи святкового концерту, в якому б не взяли участь українські співаки, танцюристи, музиканти. Високохудожні натхненні виступи українських аматорів знайшли своїх прихильників серед тисяч слухачів — людей різного віку, різних національ-

ностей. На сторінках канадської преси можна прочитати захоплені відгуки професіоналів-критиків про велику майстерність виконання самодіяльних колективів. Вони, до речі, ознайомили зі своїм мистецтвом жителів багатьох країн Америки, Європи, Азії. Дедалі частіше ці колективи виступають і на українській землі, скажімо, такий колектив, як «Шумка».

Взірцем збереження української спадщини в далекій Канаді (не лише для діаспори, а й для України) є багатогранна діяльність Села Спадщини української культури, яке було зорганізоване українцями ще 1971 року. Воно розміщене неподалік від Едмонтона. Утримання цього музею вимагало значних коштів, тому уряд Альберти в 1976 році викупив українське Село, і тепер його повністю фінансують з державної скарбниці, знову ж таки, за програмою багатокультурності. Мета створення Села-музею — відтворити раннє українське поселення центрально-східної Альберти 1892—1930 років, де розміщено будинок для гостей та понад 30 історичних будівель. Село-музей пропонує цілий набір програм для сімей, шкіл та громадських груп. Цей осередок українства виріс сьогодні за рамки свого первинного призначення, він перетворився на справжній культурно-мистецький, освітньо-просвітний та певною мірою методичний центр плекання української етнічності.

Важливим чинником збереження української мови, зокрема і в Канаді, та прилучення до української культури є преса. Перший український часопис на канадській землі з'явився 12 листопада 1903 року під назвою «Канадійський фермер». Тираж спочатку був невеликим, десь близько 2 тис. примірників, а в 1915 році піднявся до 7 тис., видання розходилося всією Канадою, у США та Європі. У 50—60-х роках ХХ ст. в Канаді виходило понад 50 україномовних видань, які належали різним політичним і релігійним організаціям. На середину 1980-х років їхня кількість зменшилася до 26 (окрім того, ще 2 видання — англійською мовою). Подальше існування україномовної преси свідчить, що вона не

має контакту з більшістю української громади. Практично перед усіма виданнями тією чи іншою мірою стоїть питання кваліфікованих кореспондентів і редакторів (одна з причин — низька заробітна плата). Власне, такий стан — це вже результат асиміляційних процесів<sup>6</sup>. Як наслідок, сьогодні в Канаді з'являється кілька україномовних газет з не дуже високими тиражами.

Якщо в Сполучених Штатах та Канаді, найбільших осередках концентрації української діаспори, ще значною мірою вдається зберігати українську самобутність, зокрема в її етнокультурних виявах, то в інших країнах української імміграції ці можливості досить таки обмежені. Певною мірою це поки що вдається вихідцям з України та їхнім нащадкам у країнах Латинської Америки. Важливу роль у цій ситуації відіграли іммігранти першої хвилі, коли засновували українські поселення та осередки культури й освіти. Їхній шлях до самозбереження як структурованої етнічної групи з усіма притаманними українцям рисами наштовхувався там на додаткові труднощі. Іммігранти ж другої хвилі розширили кількість українських поселень, утворивши їх в аргентинських провінціях Чако (міста Бермехо, Фернанденс, Хенераль-Бельграно, Нуеве-де-Хуліо, Сан-Лоренсо), Мендоса (Хенераль-Альвеар), Формоса (Пількомайо і Піране), Ентре-Ріос, Кордоба, Коррієнтес, Ріо-Негро. Саме у цих місцинах розгорталася і продовжувалася культурницька діяльність вихідців з України.

Для другої хвилі іммігрантів характерні вищий освітній рівень, наявність певного числа висококваліфікованих спеціалістів з дипломами західних університетів, що великою мірою і визначало долю української самобутності, передусім в Аргентині та Бразилії. Серед 5–6 тис. українців, які впродовж 1946–1950 років іммігрували до Аргентини, та 7–8 тис. прибулих до Бразилії було чимало людей з високим рівнем національної свідомості. Спостерігалася тенденція до швидшого входження українців у середній прошарок місцевого су-

спільства, а подекуди і в його еліту. Одним з важливих кроків на шляху збереження етнічної самобутності слід вважати утворення 1924 року в аргентинському місті Бериссо українського драматичного гуртка «Молода громада», який уже в лютому того ж року переріс у Товариство «Просвіта», на взірць того, що діяло в Галичині. Окрім Центральної управи на вулиці Солер у столиці країни, сьогодні воно нараховує 16 філій у провінціях Буенос-Айрес, Місьйонес, Чако, Мендоса, Кордоба. При Товаристві діють «рідні школи», мистецькі колективи, відпочинкова оселя для дітей і молоді «Веселка». Ці колективи зазвичай користуються будь-якою нагодою, щоби поліпшити свою майстерність. Скажімо, під час перебування дитячого танцювального колективу з України «Шумка» в Аргентині (1996 р.) з нагоди століття українських поселень у м. Апостолес (штат Місьйонес) українські митці на прохання творчих колективів Буенос-Айреса дали майстер-класи.

Українська громада Бразилії докладає чимало зусиль, аби продовжити традицію вивчення української мови, а через неї — зберегти свою цілісність і самобутність у бразильському оточенні. Перспективи рідної мови діячі української спільноти пов'язують із прийняттям конституційного закону, що дозволяє викладати українську мову в державних школах штату Парана, де мешкає основна маса українців Бразилії. Уже в 1991 році рідну мову як шкільний предмет вивчали 500 учнів у чотирьох класах. Діти сьогоднішніх українських іммігрантів надають перевагу іспанській (Аргентина) та португальській (Бразилія) мовам, які служать важливим чинником їхньої інтеграції в суспільства проживання.

Повертаючись до статистики, зауважимо, що виведення середніх даних на основі загальнодержавних матеріалів, у тому числі і переписів населення у вказаних двох країнах, є надто складна справа. Полегшують ситуацію: збереження місцевими українцями традиційної української сім'ї, висока скупченість поселень, прагнення батьків і дітей жити ра-

зом або поблизу, значний відсоток приватного домоволодіння, вірність віросповіданню, якого дотримувалися до виїзду з України (сьогодні в Аргентині 50 % українців — католики східного обряду, 30 % — православні, ще кілька відсотків — євангелісти, решта — «байдужі»; у Бразилії ж: 85 % — греко-католики, 4 % — православні, і лише 300 осіб — євангелісти). Цю інформацію варто завжди мати на увазі, тому що з релігією тісно пов'язана культурницька діяльність поселенців у згаданих країнах.

Українські культосвітні організації в Аргентині та Бразилії, у тому числі жіночі, нині утримують деякі будинки для людей літнього віку, сирітські притулки, «рідні школи», лікарні, відпочинкові оселі із живописними назвами («Веселка», «Калина» тощо), україномовні радіопрोगрами, духовні навчальні заклади, семінарії і т. д. В обох країнах є кілька українських видавництв, виходять газети. Вулиці міст носять імена Тараса Шевченка, Івана Франка, Маркіяна Шашкевича. Пам'ятники Кобзареві встановлено в містах Буенос-Айрес, Апостолес, Обера (Аргентина), Куритиба, Прудентополіс, Порт-Алегра (Бразилія). На ниві культосвітньої роботи особливо слід відзначити зусилля чернечих орденів, зокрема «сестер-служебниць» та «сестер-василіянок».

Дещо відмінними були умови адаптації українців на Австралійському континенті, що визначалося передовсім часом їхнього прибуття (після Другої світової війни). Сьогодні, коли минуло більш як півстоліття від початку формування української діаспори в Австралії, є всі підстави стверджувати, що українці, завдяки притаманним їм старанності й працелюбству, вміють переборювати труднощі, мають нині досить високий рівень добробуту. Проте така швидка інтеграція українців в австралійський соціум дала не тільки позитивні економічні наслідки, але й породила низку проблем внутрішнього громадського життя. Найгостріша з них полягає в тому, щоби зберегти себе як українську національно-культурну субстанцію.

Що ж до країн Західної Європи, то, на нашу думку, яка базується на різних джерелах,

інтеграція українців тут відбувалася значно швидше, а асиміляційні впливи давалися взамки значно сильніше, ніж, скажімо, у Північній Америці. Це зумовлено, зокрема, незначною кількістю українців в окремих країнах, дисперсним розселенням, вагомим прошарком інтелігенції тощо. Однак з вищесказаного не варто робити висновок, що українська етнічність у країнах Західної Європи зникає. На підтвердження цього наведемо слова з доповіді комісії лорда Свонна (Англія): «Українська громада, — говориться в цьому документі, — намагається зберегти свою національну першооснову, передаючи новим поколінням українську мову, знання про Україну та її історію, українські релігійні і культурні традиції... Асиміляції запобігти неможливо, але схоже на те, що найближчим часом ця спільність буде існувати в нашій країні як певна етнічна група».

Українцям несприятливими до недавнього часу були умови для збереження етнічності в українського автохтонного населення країн Східної Європи. Об'єктивні асиміляційні процеси тут доповнювалися репресивними урядовими заходами, спрямованими на прискорення денационалізації українців. «Дискримінаційна політика держави, що проголошувала ідеї інтернаціоналізму, — писала газета українців Польщі «Наше слово» (1990 р., 29 квітня), — загнала українську громадськість в ізольоване "гетто", щоб не заважала так званому процесові інтеграції польського суспільства, нібито однонаціональної держави».

Навіть у тодішній Чехословаччині — країні, де українська меншість почувалася краще порівняно з тією ж Польщею або, скажімо, Румунією — національне питання українців було далеке від справедливого вирішення. Ось лише два показові приклади, що їх навів тижневик Союзу русинів-українців Чехословаччини «Нове життя» в номері за 1 грудня 1989 року: якщо в 1910 році, у період найбільшої мадяризації на території Словаччини, за офіційною статистикою, тут нараховували понад 153 тис. русинів, то в 1980 році, за тією ж офіційною статистикою, це число становило трохи більше



38 тис. русинів-українців, а сьогодні ця цифра не перевищує 20 тис. Якщо після 1945 року серед українського населення Східної Словаччини діяло понад 270 початкових шкіл, 44 неповні середні школи та 11 повних середніх шкіл, то наприкінці 1980-х років у всій Чехословаччині нараховували 21 школу, а також ще кілька шкіл, у яких по два уроки щотижня у тій чи іншій формі викладають українську мову.

Вочевидь, у наповненні життєдіяльності українських етнічних груп культурницькими подіями в різних країнах були відмінні періоди: початкові часи відзначалися досить активною діяльністю у цьому напрямку; остання стає дещо менш інтенсивною в новітні часи.

\*\*\*

Могутнім стимулом у збереженні й розвитку української етнічності за межами України завжди були зв'язки діаспори з країною походження. Історично обставини склалися таким чином, що вони переважно виникали спорадично, оскільки ідеологічні перепони не давали можливості налагоджувати обміни та безпосереднє спілкування між різними частинами українського етносу. Тривалий час ці зв'язки концентрувалися навколо політико-ідеологічних питань, пов'язаних з рухами зарубіжних українців за незалежність України, та підтримки зусиль національно свідомих «українців на материку» в їхніх змаганнях за соборну Україну. Щоправда, у певні періоди історії України вихідці з України, особливо в США та Канаді, розгортали рухи солідарності з українським народом, висловлюючи йому моральну й матеріальну підтримку.

Від середини 1980-х років, після довгої перерви, рух солідарності з Україною набув нового розмаху й нового змісту. Власне, він знову повернувся до республіки, у якій з'явилися реальні шанси стати суверенною державою. Українська діаспора піднялася на підтримку України: створила численні комітети сприяння Рухові за перебудову. По всій країні в США й Канаді створювалися комітети, одним із завдань яких було «розповсюдження інформації про сучасні події в Україні. Подібні комітети

виникали в багатьох місцевостях, де компактно проживають українці». Переломною подією, яка сколихнула всю діаспору, знову підняла її на допомогу, стала Чорнобильська катастрофа. Як тільки стало відомо про трагедію 26 квітня 1986 року на Чорнобильській атомній станції (ЧАЕС), українці всього світу виявили не лише солідарність із постраждалими, але намагалися зробити все, аби світ більше дізнався про цю катастрофу, а також надати допомогу потерпілим.

Проголошення Акту незалежності 24 серпня 1991 року викликало не тільки радісне піднесення в середовищі діаспори, але й зміцнило її надії на те, що цього разу справу відбудови самостійної демократичної й вільної Української держави буде доведено до кінця. У всіх країнах, де проживають українці та їхні нащадки, Акт про незалежність сприйняли як найбільшу радість. Ось що повідомляв власний кореспондент «Голосу України» Нестор Кутинський з далекої Бразилії: «Прес-служби засобів масової інформації Бразилії постійно зверталися до Українсько-бразильської репрезентації (організація, що об'єднує українців цієї країни. — Авт.) за інформацією і новинами. З огляду на це, місцеве Товариство прихильників української культури підготувало для телебачення спеціальну програму про Україну, яка транслювалася чотирма каналами на всю Бразилію. Також бразильська преса повідомляла про мітинги та демонстрації, що відбувалися у Києві та інших українських містах, друкувала великі інтерв'ю з українськими поселенцями про їх ставлення до Акта, завдяки якому стала суверенною земля їхніх предків». Урочисто відсвяткувала проголошення незалежності українська громада Куритиби — столиці штату Парана. Під проводом Центральної репрезентації 25 серпня на площі «Україна» відбулася велика маніфестація. Біля пам'ятника Тарасові Шевченку із синьо-жовтими прапорами відзначили українці спільно з бразильцями цей великий радісний день. Хвилиною мовчання вони пом'янули всіх загиблих борців за свободу, а також тих іммігрантів, які не дочекалися цього радісного дня.

Принципова позиція зарубіжних українців щодо державотворчих процесів в Україні та їхня підтримка проявилися і в ході візиту офіційної української делегації на чолі з Леонідом Кравчуком до Канади та США у вересні 1991 року. Ще напередодні візиту Світовий конгрес вільних українців виступив зі спеціальним Зверненням, в якому закликав українську спільноту Північної Америки виявити делегації традиційну українську гостинність і належну пошану, а також визнати Україну як незалежну державу. У Зверненні висловлювалася надія, що уряд і парламент України докладе всіх зусиль, «щоб Україна зайняла належне їй місце серед державних народів світу й назавжди позбулася колоніальних пут чужих імперій. Зі свого боку, — зазначалося у Зверненні, — Президія Секретаріату СКВУ разом з усією українською діаспорою допомагатиме вам усіма своїми доступними засобами в цьому важливому, історичної ваги ділі». Цю ж думку постійно наголошували і на численних зустрічах української делегації з представниками українських громад Канади та США.

Завважимо, що могутній рух солідарності, пов'язаний передусім з питаннями побудови, а згодом і підтримки, незалежної України, стимулював розвиток міжкультурного діалогу, культурних зв'язків українців в Україні та українських емігрантів і їхніх нащадків.

Питання культурних зв'язків діаспори з Україною дедалі більше набирає своєї ваги, ці зв'язки постійно інтенсифікуються. Незважаючи на те, що ще донедавна між різними політичними силами в середовищі зарубіжних українців точилася досить гостра боротьба щодо доцільності чи недоцільності культурних контактів з Україною, такі контакти не припинялися ніколи. Спочатку вони були опосередкованими, через збереження культурної спадщини українського народу, відзначення в країнах поселення визначних дат його історії, популяризацію творів дожовтневих українських письменників і поетів, встановлення пам'ятників видатним діячам історії та культури українського народу тощо.

Починаючи від перших повоєнних років, можна вже вести мову про безпосередні культурні зв'язки української громади з Україною. 1946 року в Канаду прибула делегація митців України — народні артисти Зоя Гайдай та Іван Паторжинський, поет Андрій Малишко. Вони взяли участь у фестивалі української музики, пісні й танцю. Населення Північної Америки ознайомили зі своїм мистецтвом Заслужений академічний український державний хор ім. Г. Верьовки, Заслужений державний академічний ансамбль танцю ім. П. Вірського, Заслужена хорова капела «Трембіта», окремі виконавці з УРСР.

Щоправда, довгий час цей зв'язок був одностороннім — це стосувалося Канади й США. 80-ті роки ХХ ст. стали в цьому плані певною мірою переломними, і сьогодні ми маємо змогу ознайомитися з виступами представників діаспори на українській сцені. Їхня мистецька майстерність з усією виразністю засвідчує, як можна не лише зберігати національну пісню і танок далеко від землі походження батьків, часто-густо — в багатонаціональній країні, але й плекати та розвивати їх. Скажімо, велике враження на глядачів справив самодіяльний ансамбль ім. Тараса Шевченка з Канади: у 1989 році він побував в Україні, давши концерти в Києві, Каневі, Львові, Тернополі та Чернівцях.

Важливою подією в розвитку культурно-гуманітарних зв'язків між Україною та українською діаспорою стала подорож по республіці «Спадщина-86». Ініціаторами цієї акції були Робітниче запомогове товариство (Канада), Товариство об'єднаних українців Канади та Федерація російських канадців. До неї вони залучили прихильників художньої самодіяльності з Ванкувера, Едмонтона, Реджайни, Вінніпега, Торонто, які під час поїздки об'єдналися у своєрідний ансамбль, що складався з хору, струнного оркестру та танцювального гуртка. Слухачі й глядачі мали можливість переконатися, мабуть, у головному — українці і в умовах іноетнічного та етнокультурного оточення зберігали й самовіддано

плекали елементи української культури, звичаї та обряди.

Чиневперше в історії культурно-мистецьких зв'язків різних гілок українського етносу відбулося поєднання їхніх мистецьких здобутків. Учасники згаданого ансамблю та аматори з України виступали зі спільними концертами у Львові, Одесі, Запоріжжі, Каневі та Києві. Цікавою була програма, яка складалася з трьох частин. У першій образно показано взаємозв'язок і взаємозбагачення української народної музичної культури і національних культур індіанців, франкоканадців, англосаксонців. Цей момент укотре підкреслив відкритість українців, загалом української культури, до взаємодії з іншими народами, до діалогу з іншими культурами, іноді й не такими близькими. У другій — відображено той період історії українських поселенців, коли пісня мобілізувала їх на боротьбу за економічні, політичні, демократичні права. Заклучна частина розповідала глядачам України про боротьбу канадського народу за збереження миру й дружби на землі. Характерно, що у всіх цих заходах взяли участь молоді канадці українського походження, до речі, лише за деяким винятком, англомовні. У багатьох із них, безумовно вже асимільованих, як показали їхні виступи в Україні, прокидається зацікавленість Україною і українством узагалі.

Діяльність «Спадщини» стала дійсно могутнім чинником посилення прагнення поєднати українців в Україні суцільних та тих, батьки й діди котрих із примхи долі опинилися поза межами своєї етнічної батьківщини, вона сприяла розширенню контактів між українцями Канади і батьківською землею. Так, «Спадщину-91» було приурочено до 100-річчя першопоселень наших колишніх земляків у Канаді. Гості побували в селах Небилів та Нижній Березів на Івано-Франківщині, де встановлено пам'ятник на честь тих, хто першими залишили рідний край, а також в Івано-Франківську, Чернівцях, Тернополі, Львові та Києві.

1989 року в усьому світі широко відзначали 175-річчя від дня народження Великого

Кобзаря, яке пройшло під гаслом «Від серця Європи — до серця України». Цей грандіозний форум, на якому були присутні шевченкознавці, перекладачі його творів, пропагандисти української літератури з 18 країн світу і з більшості республік колишнього СРСР, розпочався в Празі, а завершився в Києві.

Щедримися на візити мистецьких колективів з діаспори в Україну були 1990 і 1991 роки. Танцювальний ансамбль «Шумка» з Канади під керівництвом Івана Піхлика познайомив зі своєю творчістю жителів Києва, Львова, Івано-Франківська. У цей же час уперше мали змогу приїхати в Україну відомі в усій Канаді та далеко за її межами, але, на жаль, незнані у нас, художні колективи з Торонто: жіночий хор «Левада», чоловічий «Оріон», оркестр «Авангард», чоловічий хор «Бурлаки» і жіночий «Веснівка». Надзвичайно тепло прийняли жителі України хор «Думку» з Нью-Йорка, який довгий час очолював талановитий диригент Семен Комірний, родом із Закарпаття. З успіхом пройшли також гастролі українського хору ім. Олександра Кошиця з Канади, який уже не вперше знайомив Україну зі своїм мистецтвом. Київ, Канів, Полтава, Харків, Донецьк, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Вінниця, Чернівці, Івано-Франківськ, Тернопіль, Львів надзвичайно тепло приймали капелу бандуристів ім. Тараса Шевченка зі Сполучених Штатів Америки, яка вперше, майже через 50 років, повернулася на землю, де 1918 року утворилася і розпочала творчий шлях. До речі, капела бандуристів ім. Т. Шевченка і хор ім. О. Кошиця 1992 року відзначили Державною премією України ім. Т. Шевченка.

Визначною подією стало проведення в липні 1990 року у Львові представницького міжнародного фестивалю українського фольклору «Громада». Серед прибулих із-за кордону були художні колективи «Чуплак» (Великобританія), «Каштан» (США), «Ослов'яни» (Польща), Товариства ім. Тараса Шевченка (Югославія), «Весна» (Франція), «Ластівка» (Румунія). Цей фестиваль з повною від-

повідальністю можна назвати святом єднання українців світу. Перед від'їздом одна з танцюристок заявила, що представники молодшої генерації українства прощаються ненадовго, бо вирішили частіше зустрічатися. За цей короткий тиждень, сказала вона, «ми стали ще більш гордимися за свою землю, її культуру, історію, за те, що українці належать до найбільших народів світу. Ми будемо ширити на чужині правду про свою батьківщину, ширити її славу. А сила наша — у єдності». Щоправда, доводиться констатувати, що вже у ХХІ ст. ці культурно-мистецькі зв'язки поступово втрачають свою інтенсивність.

Варто відзначити тенденцію до урізноманітнення форм культурних зв'язків діаспори з Україною, які сьогодні виходять за ustalені рамки. Скажімо, у серпні-вересні 1990 року в Києві відбувся перший конгрес Міжнародної асоціації українців (МАУ), на якому були присутні вчені з 23 країн світу. Великі зали, де проходили засідання, були переповнені. Конгрес став першим кроком до нормального спілкування та співробітництва науковців українського походження, де б вони не жили. Головна його мета — об'єктивно вивчити й висвітлити складну і неоднозначну історію України, а також вивести українознавство з провінційної науки — знайшла підтримку у всіх, хто прагне пізнати істину та зробити висновки з минулого. Міжнародні конгреси проводять кожні три роки, уже було проведено сім конгресів: другий відбувся 1993 року у Львові, третій — 1996 року в Харкові, четвертий — 1999 року в Одесі, п'ятий — 2002 року в Чернівцях, шостий — 2005 року в Донецьку та сьомий — 2008 року в Києві. На кожному з конгресів були присутні вчені-україністи з понад 20 країн світу. Варто зазначити, що останнім часом ці конгреси стали не лише справжніми (більш-менш постійними) форумами взаємодії науковців, але й носіями українських культурницьких традицій з різних країн світу.

Ще одним чинником, який достатньо суттєво вплинув і, можна сказати, продовжує впливати на стан взаємодії українців усього світу, стали всесвітні форуми українців. У пер-

шу річницю незалежності України, 21–24 серпня 1992 року, в Києві завдяки спільним зусиллям українських організацій, товариств України і зарубіжжя та за сприяння уряду України було проведено Перший Всесвітній форум українців (ВФУ). На Першому ВФУ були присутні понад півтори тисячі делегатів від українських громад із 26 країн світу. Президент України Леонід Кравчук закликав українців покласти край політичним і релігійним суперечкам і висловив упевненість, що високе зібрання дасть могутній поштовх до об'єднання зусиль світового українства задля утвердження й розквіту незалежної України. Делегати й гості ВФУ обговорили питання співпраці світового українства, його єднання довкола ідей будівництва нової, демократичної Української держави, підтримки української діаспори, насамперед східної, питання відродження національної культури, міжконфесійних відносин, ринкової економіки, політології та ін. На Першому ВФУ прийняли «Маніфест політичних партій, рухів, об'єднань, угруповань, громадських організацій України, політичних партій, екзильних адміністрацій та середовищ зарубіжного українства з нагоди перших роковин Української самостійної держави». Було створено постійно діючий орган ВФУ — Українську всесвітню координаційну раду (УВКР) — постійний орган для проведення планомірної діяльності в різних сферах суспільного життя українства — із місцезнаходженням у Києві. Складався він із представників від України, східної та західної діаспори. Другий ВФУ (Київ, 21–24.08.1997 р.), на якому були присутні делегати й гості із 47 країн світу, пройшов під гаслом «У співпраці та єднанні увійдемо в ХХІ століття». Третій ВФУ (Київ, 18–20.08.2001 р.) приурочили 10-й річниці незалежності України. У його роботі взяли участь делегати й гості із 42 країн. Четвертий ВФУ, в роботі якого взяли участь делегати й гості із 43 країн світу, пройшов 18–10 серпня 2006 року також у Києві.

Варто мати на увазі, що всесвітні форуми українців — це не виключно соціально-політичне

явище, але й великою мірою культурно-мистецький майдан, оскільки їх зазвичай супроводжують концертні програми та майстер-класи вітчизняних та зарубіжних митців.

Характерним і до певної міри знаковим є й такий факт. Значній частині громадськості України добре відомим є літературно-публіцистичний часопис «Сучасність», що впродовж тридцяти одного року виходив спочатку в Мюнхені, а потім у Нью-Йорку. Часопис здобув репутацію найсоліднішого українського періодичного видання на Заході, мистецько-культурного осередку українства. Престижеві журналу сприяла і його зважена позиція в політичних питаннях, зокрема в ставленні до «материкової України». Упродовж останніх років часопис еволюціонував у напрямку перетворення його на всеукраїнський орган, широко публікуючи авторів з України і стаючи дедалі більше відомим в Україні. Від січня 1992 року журнал «Сучасність» виходить у незалежній Україні як спільне видання Республіканської асоціації українознавців та видавництва «Пролог». Від лютого 2004 року засновником і видавцем журналу є ТОВ «Видавнича група «Сучасність»». Редакція визначає видання як «щомісячний часопис незалежної української думки», а основну тематику — як: «література, наука, мистецтво, суспільне життя». Саме таке визначення стратегії діяльності часопису окреслює його роль у культурі українців в Україні та за її межами.

У контексті зв'язків з діаспорою варто підкреслити ще одну грань роздумів про Україну. За свідченням зарубіжних джерел, тільки незначна частина українських емігрантів та їхніх нащадків готова повернутися з діаспори в Україну. Народжені переважно за кордоном, вони вже інтегрувалися в суспільне життя відповідних країн поселення, вважають їх батьківщиною, а свої етнічні спільності прагнуть зберегти як вияв окремої культурної спадщини.

Власне, у цих культурницьких контактів різних гілок українського етносу виявляється і ще одна, можна сказати, непересічна місія: спроба об'єднати українців не лише з різних

частин світу, але й згуртувати їх у їхніх закордонних громадах. Не викликає дискусію той факт, що, опинившись на Заході часто-густо без копійки в кишені, вихідці з України завдяки своїй наполегливій праці та вмінню переборювати труднощі досягли досить високого добробуту, користуються нині всіма благами демократичних суспільств і не бажають цього втрачати. Але й не секрет, що в середовищі української діаспори постійно виникають суперечності політичного й чисто побутового характеру.

Це видно, зокрема, на прикладі української громади у французькому містечку Везін-Шалет. «Тут колись проживало велике число українців з гучною і історично замаркованою громадською діяльністю, — пише газета «Українське слово» (1990 р., 15–22 квітня). — Це було між двома війнами і в перших двох десятиліттях років після Другої світової війни. Потім люди вмирили, роз'їжджались, трохи асимілювались і мізерніли під громадсько-політичним поглядом. Сьогодні там — небагато людей. До того ж вони розділились між собою і відмежувались високими перегородками, і тільки перегородки кидаються у вічі, а не люди. Все-таки приємно ствердити, що коли зробити маленькі зусилля, ці перегородки скоро маліють і стає видно людей: добрих, привітних, готових на зусилля». Сьогодні постає питання про переборювання конфліктів між так званою старою імміграцією (ті, що виїхали з України у періоди до Другої світової війни та після неї) і новою; очевидними такі конфлікти стали наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть у країнах Латинської Америки. За нинішніх умов, як свідчать події, мистецько-культурницькі мотиви, особливо в контексті взаємодії України й діаспори, можуть стати спільною можливістю примирення.

Отже, узагальнюючи сказане й дивлячись у майбутнє, спробуємо подати можливу схему взаємодії етнічного відродження в Україні та діяльності української діаспори. У з'ясуванні сутності цієї взаємодії можна спертися на загальну схему, запропоновану етнологом Міл-

тоном Есманом, у якій визначено три головні напрямки: 1) країна походження (Україна) закликає діаспору на допомогу; 2) діаспора прагне впливати на перебіг подій у країні походження; 3) уряд країни походження виступає захисником прав і інтересів діаспори. У ситуації з Україною та українською діаспорою дію цієї схеми можна було донедавна спостерігати на рівні певних громадсько-політичних сил. Останнім часом постають умови, за яких усі три напрямки стають дедалі актуальнішими і для офіційної України.

Що ж до української діаспори, то тут є свої особливості. Рівень збереження української етнічності, яка є основою моделювання взаємодії з ядром українського етносу, у різних країнах є різний. Він за можливостями свого впливу в іноетнічному середовищі є значно вищий в Сполучених Штатах і Канаді, у країнах Західної Європи, аніж у країнах Південно-Східної Європи. Пояснення цієї різниці варто шукати в рівні демократичності суспільств — у першому випадку українська діаспора має змогу існувати в умовах відносної політичної свободи (відносної, бо й тут на певних етапах були свої обмеження); у другому — українців практично позбавлено можливостей збереження й розвитку своєї етнічності.

Як парадокс може сприйматися сьогодні той факт, що українці Польщі, Румунії, колишніх Чехословаччини та Югославії — країн, що межують з Україною або ж знаходяться неподалік від неї, — майже не спілкувалися з ядром етносу як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. У цьому переконалися, переглядаючи щорічні звіти про роботу тодішнього Товариства «Україна», яке було створено спеціально для підтримання зв'язків з українцями, які проживають за кордоном. Із цих звітів постає, що для Товариства «закордон» починається за Польщею, Румунією, Чехословаччиною та Югославією. Лише від кінця 1980-х років, власне, в процесі політичних змін у Південно-Східній Європі відкрилися можливості для налагодження взаємодії українців цього регіону та українців України.

Для відтворення загальної картини системи спілкування, стосунків, які, власне, й складають структуру взаємодії, звернімося до запропонованої вище схеми. Отже, індивідуальний рівень взаємодії. Його виявом є: а) взаємне спілкування і контакти в процесі відвідин родичів і знайомих у країнах мешкання українців [Донедавна вони були спорадичними і, за винятком окремих випадків, односторонніми — у напрямку України. Сьогодні ж безсумнівним є факт двосторонності цієї форми взаємодії. Причому збільшується потік українців у США, Канаду, країни Західної та Південно-Східної Європи (безпосередні, особисті контакти та спілкування).]; б) широкий (у співставленні з недавнім минулим) доступ до інформації, яку зафіксовано в письмових джерелах української діаспори та України. Ідеться про можливість, і передовсім в Україні, читати діаспорні газети, журнали, твори письменників та дослідників українського походження (опосередковані контакти).

Ця форма контактів, принаймні на сьогоднішньому етапі взаємодії, є надзвичайно вагома, тому її варто всіляко обопільно стимулювати, що й робиться. Маємо на увазі формування фонду «Зарубіжної України» в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського НАН України, могутню діяльність Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського у співпраці з науковими центрами зарубіжних українців з підготовки та видання в Україні значних архівних джерел та праць зарубіжних українознавців, активізацію обмінів друкованими матеріалами між науковими, громадськими, політичними організаціями та окремими громадянами.

На рівні групової взаємодії вже зараз можна говорити про певні традиції, оскільки впродовж десятиліть з боку офіційних кіл України практикували лише таку форму зв'язків, як обмін делегаціями, художніми колективами, студентами. На нашу думку, перевагу саме цій формі віддавали тому, що вона забезпечувала ідеологічний контроль за характером і змістом зв'язків і не допускала (принаймні так вважа-

лося) проникнення «ворожої» ідеології в соціалістичне середовище. Єдиним каналом таких зв'язків довгий час було вже згадуване Товариство «Україна». На сучасному етапі групова взаємодія зазнала значних змін: розширилася географія контактування делегацій, художніх колективів як в Україні, так і в країнах мешкання діаспори; сьогодні існує безліч каналів реалізації цієї форми взаємодії (наукові, громадські, політичні установи й організації, різноманітні асоціації, окремі творчі колективи, фонди тощо); з'явився новий канал — спільні малі підприємства, в основі яких лежить так званий етнічний бізнес.

Стимулюючим моментом у взаємодії представників різних частин українського етносу є розширення можливостей участі вчених, громадських і політичних діячів з України в тих заходах, які здійснюють відомі наукові центри та громадські, політичні, державні організації зарубіжних країн, як-от: у міжнародних конференціях, конгресах, багатосторонніх нарадах з різних питань суспільного життя тощо.

Аналізуючи процес взаємодії української діаспори та етнополітичного ренесансу в Україні, уже сьогодні можна виділити дві групи факторів, що суттєво впливають на її характер. Перша — це ті, які стимулюють цю взаємодію; друга група факторів стримує її.

До першої групи варто віднести: а) становлення нового мислення в міжнародних відносинах; б) поступову деідеологізацію суспільно-економічного життя в Україні; в) проведення спільних заходів за участю українців з різних країн світу — їхня роль визначається об'єднанням зусиль етнічно свідомих осіб українського походження в збереженні етнічності в сучасному світі, що є базою для взаємодії представників різних частин етносу. Важливим моментом у реалізації позитивної дії зазначених факторів є прагнення світового співтовариства до закріплення тенденції співробітництва в усіх сферах, до вирішення проблем, які виникають у міжнародних відносинах, мирним, несилковим шляхом.

Серед факторів, які можуть стримувати взаємодію української діаспори та етнополітичного ренесансу в Україні, вагомими виявляються такі: а) поліетнічність населення України; б) непослідовність демократичних перетворень не лише в Україні, а й у межах усього колишнього Радянського Союзу, оскільки за таких умов взаємодія реалізується не повністю; в) ідея федерального устрою України, яку побудовано на еkleктичних засадах, де змішано етнографічно-економічні особливості розвитку різних регіонів республіки. Ця ідея може спричинитися до обмеження зони взаємодії переважно регіонами колишнього масового переселення українців за океан та чіткої регіоналізації стосунків, зумовлених концепціями особливого статусу того чи іншого регіону України.

Зважаючи на значення названих вище факторів у взаємодії української діаспори й етнополітичного ренесансу в Україні, варто мати на увазі ще одну обставину, як на наш погляд — надто важливу: співвідношення фаз етнічного відродження для різних частин українського етносу. Найефективнішою взаємодія виявляється тоді, коли ці фази співпадають. У нашому випадку ситуація дещо інша: в Україні ми спостерігаємо бурхливий, принаймні порівняно з попередніми періодами, спалах національно-культурного відродження; для українців Південно-Східної Європи цей процес лише розпочався після змін режимів; для частин українського етносу, які знаходяться в поліетнічних країнах західного світу, за нашими висновками, пік етнічного ренесансу минає, оскільки він співпадає з етнічним ренесансом, властивим для країн поселення, що з більшою силою виявився в 1970-х — на початку 1980-х років. Урахування цієї обставини дозволить уникнути спрощеного, уніфікованого підходу до можливостей об'єднання українців у сучасному світі — об'єднання духовного та культурно-мистецького.

Історія взаємодії між собою різних частин українського етносу, і передусім з його материнською частиною, має невеликий відтинок.

Тоді вона була інтенсивною, наповнювалася конкретними діями, була по-справжньому взаємною та сприяла розвитку української етнічності в різних країнах. Сьогодні ж знову

актуалізується проблема перспектив культурного діалогу та концентрації спільних зусиль українців в Україні та українських емігрантів і їхніх нащадків.

<sup>1</sup>Дуда Г. Оцінка системи рідних шкіл // Українці в американському та канадському суспільствах. – Джерсі-Сіті, 1975. – Т. 1. – С. 182–183.

<sup>2</sup>Ювілейний альманах Ліги американських українців. – Нью-Йорк, 1974. – С. 23.

<sup>3</sup>Ukrainian Canadians and the 1981 Canada Census. – Edmonton, 1988. – Pp. 80, 81.

<sup>4</sup>Даркович В. Украинцы в Канаде 1891–1988 гг.: Обзор тенденций // Зарубежный мир: социально-

политические и экономические проблемы. – К., 1990. – Вып. 19. – С. 50.

<sup>5</sup>Наша сцена. Художня самодіяльність українських поселенців у Канаді / Упорядкував Петро Кравчук. – Торонто, 1981. – С. 135–136.

<sup>6</sup>Будування майбутнього: канадські українці в ХХІ столітті. – Едмонтон, 1988. – С. 22.

## ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАКАРПАТТІ В СУЧАСНУ ДОБУ

Михайло Зан      УДК 323.15(477.87)“312”

(Продовження, початок див. в «НТЕ», 2010, № 1)

У статті розглянуто динаміку етнічних процесів на Закарпатті впродовж останнього часу, проаналізовано результати переписів населення 1989 та 2001 років, природний приріст населення області, міграційні рухи. Етнополітичні процеси в регіоні досліджено на основі архівних документів. Автор звертає увагу на активізацію політичного русинства на Закарпатті впродовж 1990–2009 років.

Досліджено етнокультурні процеси в середовищі українців та національних меншин Закарпаття, які трансформувалися в напрямі зростання етнічної та національної свідомості. Зроблено висновок про розвиток громадянського суспільства представниками еліти національних меншин регіону.

**Ключові слова:** Закарпаття, етнічні процеси, політичне русинство, національна меншина, національно-культурні товариства.

In the article considered is the dynamics of ethnical processes on Zakarpattia during the last period. The results of population censuses in 1989 and 2001, natural increase of the regional population, migratory processes are analysed. Ethno-political processes in the region are investigated on the basis of archive documents. The author pays his attention to the problem of activization of political Rusynism on Zakarpattia during 1990–2009.

Also investigated are the ethno-cultural processes among Ukrainians and national minorities of Zakarpattia, who were transformed in direction of growth of ethnical and national consciousness. The author draws a conclusion about the fact of development of pluralistic civil society by the elites of regional national minorities.

**Keywords:** Zakarpattia, ethnical processes, political Rusynism, national minority, national-cultural associations.

**Етнокультурні процеси.** Уже в рамках трансформаційного етапу 1989–1991 років визрівала проблема стимулювання розвитку рідної мови українців. Кінець 1989 року позначений активним упровадженням у життя Закону УРСР «Про мови в Українській

РСР». В області було створено комісію з розроблення плану впровадження в регіоні цього закону. Крім сприяння розвитку української мови, уже в кінці 1989 року було затверджено склад чотирнадцяти цільових робочих груп з розроблення комплексної програми розвитку